

DOI 10.4467/25439561KSR.22.024.16376

MARTYNA KOWALSKA

<https://orcid.org/0000-0002-2349-3050>

Uniwersytet Jagielloński

Kraków

POWIEŚĆ GENERACYJNA JAKO KONFRONTACJA Z „PIERWSZĄ PAMIĘCIĄ” (*GRANICA ZAPOMNIENIA* SIERGIEJA LEBIEDIEWA)

GENERATIONAL NOVEL AS A CONFRONTATION WITH THE “FIRST MEMORY” (*THE LIMIT OF FORGETTING* BY SERGEY LEBEDEV)

Streszczenie

Fenomen powieści rodzinnej, jako literatury pamięci, zajmuje ważne miejsce we współczesnej literaturze rosyjskiej. Teksty tego typu są najczęściej pisane z perspektywy dzieci i wnuków, zainteresowanych własną genealogią. Problematyka utworów wpisuje się w szerszy kontekst interdyscyplinarnych badań nad postpamięcią, obejmujących swym zasięgiem przestrzenie dotknięte traumą pokoleniową. W artykule podjęto analizę debiutanckiego utworu Siergieja Lebediewa *Granica zapomnienia* (2010), w której bohater podąża śladami przodka. Powieść jest rozpatrywana jako medium pamięci zbiorowej oraz alternatywa dla oficjalnej polityki historycznej (tzw. „pierwszej pamięci”).

Abstract

The phenomenon of generational novel is an important element of contemporary Russian literature. Such texts are usually written from the perspective of children or grandchildren who are interested in their genealogy. The issues tackled by these novels fit into the broader context of post-memory studies, a field which includes also the sphere of generational trauma. The article analyses Sergei Lebedev's debut *Oblivion* (2010), an autofiction novel in which the protagonist follows the traces of his ancestor. In the individual dimension, a travel to Siberia allows him to free himself from the unwanted heritage of communist

past. *Oblivion* can be a representative of literature that offers a chance to deal with the experiences of past generations as an alternative to the official politics of history, unofficially called *pervaya pamyat* ('first memory').

Słowa kluczowe: Siergiej Lebedev, wojny pamięci, postpamięć, powieść generacyjna, literatura pamięci
 Keywords: Sergei Lebedev, memory wars, post-memory, generational novel, literature of memory

Badania nad powieścią rodzinną (generacyjną), jako literaturą pamięci, ugruntowane w odniesieniu do literatury niemieckiej, w ostatnim czasie objęły także kraje środkowej i wschodniej Europy. Ma to ścisły związek ze wzrostem zainteresowania pamięciotwórczą funkcją historii rodzinnych. Nowa powieść generacyjna nie traktuje losów rodziny jako dominanty tematycznej, nie opowiada dziejów przodków na przestrzeni wieków, nie stara się zgłębiać konfliktów międzypokoleniowych. Historia rodzinna pełni funkcję klucza umożliwiającego zgłębienie przeszłości, wyjaśnienie rodzinnych tajemnic, a także zrozumienie terażniejszości. Teksty te są najczęściej pisane z perspektywy dzieci i wnuków, zainteresowanych własną genealogią i starających się wydobyć na światło dzienne fakty rodzinnej historii, które z jakichś powodów zostały skazane na zapomnienie, uznane za nieważne, przemilczane¹. W przypadku niemieckiej literatury przedmiotem szczególnego zainteresowania jest Zagłada. W utworach rosyjskojęzycznych punktem odniesienia są także inne traumatyczne wydarzenia historyczne: rewolucje 1917 roku, stalinizm, Wielka Wojna Ojczyźniana, deportacje, a także, mniej odległy czasowo, upadek Związku Radzieckiego. Problematyka ta wpisuje się w szerszy kontekst interdyscyplinarnych badań nad postpamięcią², obejmujących swym zasięgiem przestrzenie dotknięte traumą pokoleniową.

Teksty literatury pięknej, podobnie jak inne materialne formy upamiętniania przeszłości, stwarzają możliwość przepracowania doświadczeń różnych pokoleń oraz stanowią alternatywę dla oficjalnej polityki historycznej. Zgodnie z koncepcją Astrid Erll, literatura pojmowana jako medium pamięci zbiorowej pełni funkcje magazynowania, cyrkulacji i wywoływania³, a zatem poszczególne historie mogą

¹ A. Artwińska, *Transfer międzypokoleniowy, epigenetyka i „węzy krwi”*: O Małej Zagładzie Anny Janko i Granicy zapomnienia Siergieja Lebediewa, „Teksty Drugie” 2016, nr 1, s. 16.

² Zob. M. Hirsch, *Generation of Postmemory. Writing and Visual Culture After the Holocaust*, Columbia, Columbia University Press, 2012.

³ A. Erll, *Literatura jako medium pamięci zbiorowej*, tłum. M. Saryusz-Wolska, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Kraków, Universitas, 2009, ss. 211-247.

być przechowywane, w odpowiednim momencie przypominane i konfrontowane ze swoimi alternatywnymi wersjami („konkurencja pamięci”)⁴. W przypadku współczesnej Rosji, w której historia stała się kolejną sferą działania państwa, „konkurencja wspomnień” nabiera szczególnego znaczenia. Narracja historyczna Kremla jest konfrontowana z inicjatywami oddolnymi, polegającymi na odsłanianiu ciemnych kart przeszłości, badaniu losów własnego regionu, miasta, rodziny. Działania te zyskały miano „drugiej pamięci”, w opozycji do państwocentrycznej „pierwszej pamięci”⁵. „Drugą pamięć” współtworzą przedstawiciele młodego pokolenia, wnukowie i prawnukowie ofiar i katów, zaangażowani w odkrywanie przemilczanych wydarzeń i konfrontowanie ich z przekazem oficjalnym. Zderzenie interesów poszczególnych grup na gruncie różnych interpretacji obrazów przeszłości jest określane mianem „wojny pamięci”. Giennadij Bordiugow zauważa, że „wojny pamięci” przebiegają między różnymi państwami, a także wewnątrz jednego kraju⁶. Na gruncie rosyjskim możemy mówić o wojnie „pierwszej pamięci” z „drugą pamięcią”. Spór ten jest prowadzony wieloma kanałami: za pośrednictwem mediów, literatury, kina i teatru aż po prace akademickie, przy czym kremlowska narracja historyczna ma zdecydowanie szersze spectrum narzędzi, obejmujących m.in. wychowanie dzieci i młodzieży.

Jak zostało zaznaczone, konfrontacja z „pierwszą pamięcią” przebiega także w przestrzeni literackiej, czego przykładem może być współczesna powieść generacyjna. Anna Artwińska zaznacza, że powieści rodzinne wyróżniają się zintensyfikowaną świadomością historyczną, a rodzina, jako punkt odniesienia, stanowi miejsce pamięci, podobnie jak pomniki czy inne formy upamiętniania przeszłości⁷. Do nurtu powieści generacyjnych można włączyć tetralogię Siergieja Liebediewa, na którą składają się utwory: *Granica zapomnienia* (*Предел забвения*, 2010), *Rok komety* (*Год кометы*, 2014), *Ludzie sierpnia* (*Люди августа*, 2015), *Dzieci Kronosa* (*Гусь Фриц*, 2018)⁸. Inspiracją do napisania tekstów było odkrycie przez pisarza rodzinnej tajemnicy, związanej z przeszłością drugiego męża babci, co Liebediew wspomina:

⁴ P. Potasińska, „Jak pisarze pamiętają?” – teorie badań nad pamięcią a praktyka literacka, [w:] *Świadectwa pamięci. W kręgu źródeł i dyskursów (od XIX wieku do dzisiaj)*, red. E. Dąbrowicz, B. Larenta, M. Domurad, Białystok, Alter Studio, 2017, ss. 27-28.

⁵ M. Domańska, J. Rogoża, *Naprzód, w przeszłość. Rosyjska polityka historyczna w służbie „wiecznego” autorytaryzmu*, Warszawa, OSW im. M. Karpią, 2021, ss. 101-108.

⁶ Г. Бордюгов, „Войны памяти” на постсоветском пространстве, Москва, АИРО-XXI, 2011, ss. 12-13.

⁷ A. Artwińska, *Transfer międzypokoleniowy...*, op.cit., s. 14.

⁸ С. Лебедев, *Предел забвения*, Москва, Эксмо, 2012; С. Лебедев, *Год кометы*, Москва, Центр книги Рудомино, 2014; С. Лебедев, *Люди августа*, Москва, Интеллектуальная литература, 2016; С. Лебедев, *Гусь Фриц*, Москва, Время, 2018.

„После того как я узнал про деда, мне захотелось куда-то пойти, что-то сделать, у кого-то спросить. Понятно было, что дело мне не дадут, потому что эти все дела закрыты. [...] Я понял, что раз никто мне про него никогда ничего не скажет, то я должен использовать тот способ, против которого они ничего не предусмотрели. Можно написать роман. Фигуру деда можно угадать”⁹.

Zdaniem pisarza, większość współczesnych rosyjskich rodzin skrywa jakąś tajemnicę, zmuszającą do milczenia na temat niewygodnych faktów z biografii przodków bądź prowadzącą do wymazania krewnych z drzewa genealogicznego w imię odgórnego nakazu tabuizacji błędów przeszłości. Lebediew przyjął pozycję śledczego, docierającego po śladach rodzinnych sekretów do prawdy. Jednak wędrówka w głąb własnej pamięci ma wymiar wykraczający poza sferę tożsamości indywidualnej, obejmujący refleksję nad społeczeństwem, które w obliczu zła zapadło w stan zbiorowej amnezji. Swoją pracę twórczą autor traktuje jako „первичное сгущение болотистой почвы”¹⁰, budowanie fundamentu, na którym kolejne pokolenia będą mogły dokonać dalszej pracy nad pamięcią. Aleksandra Maria Zywert, sytuując teksty Lebediewa w nurcie powieści generacyjnej, zwraca uwagę na fakt, że pisarz „[...] traktuje rodzinę nie tylko jako pole konfliktu ojców i dzieci [...], ale też jako formę upamiętniania przeszłości, dokładnie tak samo jako każdy pomnik, fotografie, list, zapiski”¹¹. Jest to zatem odważna demonstracja właściwego każdemu pokoleniu prawa do władania własnym dziedzictwem, decydowania o tym, co zostanie przemilczane i odrzucone, co natomiast uznane za godne przywołania.

Tetralogia Lebediewa obejmuje tematykę historyczną, oscylującą wokół kluczowych wydarzeń XX wieku. Nie chodzi jednak o dociekanie do prawdy historycznej *sensu stricto*, ale o winę i jej oddziaływanie w kontekście kwestii nieciągłości doświadczenia pamięci narodu. Przeszłość jest zatem impulsem do rozważań nad kondycją współczesnego rosyjskiego społeczeństwa, które ugrzęzło w błocie niepamięci. W niniejszym artykule proponujemy skoncentrować uwagę na utworze *Granica zapomnienia*, otwierającym Lebediewowski cykl powieści rodzinnych. Ten literacki debiut pisarza jest tekstem auto/fikcyjnym, choć jak zaznacza Orlando Figes, jednocześnie najbardziej autobiograficznym w tetralogii, opartym na doświadczeniach zdobytych podczas wyprawy geologicznej na rosyjską północ¹².

⁹ Друзья: Николай В. Кононов – Сергей Лебедев, *Два писателя идут в глубь истории своих семей – чтобы восстановить из обломков нашу общую. Второй разговор о поректе colta.ru „ДРУЗЬЯ”*, [w:] <https://www.colta.ru/articles/society/13431> [dostęp: 12.05.2022].

¹⁰ Ibidem.

¹¹ *Сяды пресяды – в повікшэнні: Сiergiej Лебедiew*, [w:] <https://vod.tvp.pl/video/sady-przesady-w-powiekszeniu,siergiej-lebediew,50452508> [dostęp: 12.05.2022].

¹² O. Figes, *Books of the Dead*, „The New York Review of Books” 2019, [w:] https://www.nybooks.com/articles/2019/07/18/sergiej-lebedev-books-dead/?lp_txn_id=1352451 [dostęp: 13.05.2022].

Pobyty w regionie „wiecznej zmarzliny” stał się siłą napędową twórczej podróży do przeszłości: „Для меня, вышедшего на край света, цель лежит не впереди, а позади: мне предстоит вернуться. Мое путешествие закончилось, и должен начаться обратный путь – в слово”¹³.

Zywert zauważa, że zasadniczym elementem fabułowtórczym powieści jest dwuwymiarowo postrzegany motyw drogi¹⁴. Realne przemieszczanie się bohatera w czasie i przestrzeni to podróże śladami niedawno zmarłego Drugiego Dziadka. Pierwsza z nich prowadzi bohatera do odziedziczonego po dziadku mieszkania, w którym znajduje tajemnicze pudełko po cukierkach, zawierające miniaturowe, precyzyjnie wykonane figurki ludzi i zwierząt oraz listy nadawane z syberyjskiego miasta. Rzeczywista podróż spleta się w tym stalinowskim domu z wędrówką w wymiarze metafizycznym. Jej zapowiedzią są sny, przenoszące narratora do bliżej nieokreślonej przeszłości, nieznanych miejsc i obcych ludzi. Nie rozumiejąc dokładnego znaczenia tych snów, młody geolog uznaje je za znak, prowadzący do odkrycia prawdziwej biografii „przyszywanego” dziadka. Podróż na Syberię jest konieczna, bowiem dotarcie do prawdy jest szansą na uwolnienie się od niechcianego dziedzictwa. Senne widzenia, niepokój, lęk można rozpatrywać w kategoriach posttraumy, która czyni narratora nie tylko spadkobiercą, ale i współświadkiem tragicznej historii. Jak zaznacza Artwińska, ten rodzaj „spadku” jest luką w genealogii, generującą poczucie winy i odosobnienia¹⁵. Dyskomfort psychiczny uruchamia wolę działania, realizowaną w odległej podróży do miejsc związanych z przeszłością przodka. W ich toku protagonista odkrywa, że ten ślepy staruszek przez wiele lat pełnił funkcję komendanta łagru. Był człowiekiem zimnym i bezwzględny, posłusznym wykonawcą rozkazów, od woli którego zależało życie setek osób. Obraz dziadka-kata zostaje dopełniony o informacje z jego życia prywatnego, naznaczonego śmiercią syna i żony. Opis okoliczności tych tragicznych zdarzeń nie jest jednak próbą złagodzenia wizerunku oprawcy, lecz poszerza skalę jego okrucieństwa: los chłopca przypieczętowała makabryczna zabawka – łagier w miniaturowe – wykonana na zlecenie komendanta, której pozostałości geolog odkrył w mieszkaniu.

Bohater trafia do nadawcy listów, jedyne żyjącego łącznika z przeszłością. Krótka rozmowa ze staruszką, byłym dowódcą plutonu egzekucyjnego, uświadamia mu bezkarność zbrodniarzy minionego wieku:

¹³ Przytoczone cytaty pochodzą z wersji elektronicznej: С. Лебедев, *Предел забвения*, [w:] http://loveread.ec/read_book.php?id=53290&p=1 [dostęp: 02.05.2022].

¹⁴ A.M. Zywert, *Czarna dziura. Siergiej Lebiediew „Granica zapomnienia”*, „Przegląd Ruscystyczny” 2020, nr 3(171), s. 107.

¹⁵ A. Artwińska, *Transfer międzypokoleniowy...*, op.cit., s. 26.

„Он, переживший не только своих жертв, но и тех, кто мог бы свидетельствовать о них и за них, остался один; все расстрелы, все убийства были забыты, целая эпоха ушла на дно памяти, и он, запертый внутри нее, все пытался доказать, что он – был; старик не мог перенести, что причиненное им зло не существовало больше как зло; он убивал, а мир в конце концов закрыл, а потом открыл глаза, и все стало так, будто ничего не было”¹⁶.

Powyższy cytat odnosi się do ważnej kwestii winy i odpowiedzialności oprawców, którzy wraz z upadkiem Związku Radzieckiego rozplynęli się, przekształcając się w zwykłych emerytów z wybrakowaną biografią. Lebediew podczas jednego z autorskich spotkań skomentował problem braku rozliczenia z komunistyczną przeszłością: „Mamy ofiary, nie mamy kata, mamy dramat bez tragedii. Brakuje nam nadal przestępcy. Nikt nie jest w stanie w Rosji znaleźć winnych. Dawni oficerowie przepadli, stali się miłymi starszuchami”¹⁷. Uwolnienie od niechcianego brzemienia historii nastąpiło w sposób niewłaściwy, poprzez przyzwolenie na zbiorową amnezję, nacisk na niepamięć. W tym kontekście metaforycznego znaczenia nabiera ślepotą Drugiego Dziadka, oznaczająca zapomnienie o własnej przeszłości. Problem ten pozornie dotyka minionych dekad. W rzeczywistości odnosi się do terażniejszości, a ściślej do pokolenia „wnuków” komunizmu i zadania, jakie przed nimi stoi. Analizując powieść Lebediewa, Olga Lebiduszkińska pisze wprost o konieczności wzięcia odpowiedzialności za popełnione zbrodnie, przyznanie się do winy, które doprowadzi do pogodzenia się z przeszłością i przebaczenia. Można to uczynić w jeden sposób: poprzez rekonstrukcję pamięci na poziomie indywidualnym i zbiorowym¹⁸.

Osobista podróż bohatera tropami przeszłości Drugiego Dziadka zamienia się w podróż do zbiorowych miejsc niepamięci, czyli pamięci niechcianej, celowo wypartej ze świadomości. Mowa o łagrach, a właściwie o ich pozostałościach zlokalizowanych na północy kraju¹⁹. Podążając na północ szlakiem nieczynnych kopalni, skalnych wyrobisk i wyludnionych miasteczek, geolog dochodzi do przekonania, że Rosja jako kraj dzieli się na dwie części: „żywych” i „martwych”. Przestrzenią martwych jest bezkresna Syberia, gdzie:

¹⁶ С. Лебедев, *Предел забвения...*, op.cit., s. 1.

¹⁷ Cyt. za: J. Adamiec, *(Nie)pamięć historyczna. Relacja ze spotkania autorskiego w Poznaniu z Siergiejem Lebediewem*, [w:] <https://kultura.poznan.pl/mim/kultura/news.html?co=print&id=129810&instance=1200&lang=&parent=&category=9> [dostęp: 13.05.2022].

¹⁸ О. Лебѣдушкина, *Покаяние и прощание. Литература как работа памяти и забвения. Заметки по разным поводам*, „Дружба Народов” 2011, nr 5, [w:] <https://magazines.gorky.media/druzhiba/2011/5/pokayanie-i-proshhenie.html> [dostęp: 12.05.2022].

¹⁹ Ibidem.

„Все там было устроено так, чтобы место, где жили и умирали люди, не во-
брало в себя ничего из их жизней, чтобы не возникло пусть слабое, но притя-
жение этого места. [...] Я понял, зачем было ссылать людей в тайгу, в тундру:
их вычеркивали из общего бытия людей, высылали из истории, и смерть
их случалась не в истории, а в географии”²⁰.

Wspomniane strefy są od siebie oddzielone, co więcej, z przestrzeni „ży-
wych” wyparto pamięć o „martwych”²¹. Elżbieta Rybicka określa takie miejsca
„wydrążonymi z pamięci”, zauważając, że miejsca i literatura potrzebują się wza-
jemnie: przestrzeń wydrążona z pamięci odzyskuje swoją historię i przeszłość, lite-
ratura zyskuje zakotwiczenie w materii, będącej śladem przeszłości²². Metaforą
Syberii jako „ziemi niepamięci” w powieści Lebediewa jest ogromna kałuża,
w której znajdują się wraki pojazdów, sprzęty AGD, śmieci i zwłoki zwierząt. Nie-
zwykle plastyczny opis błotnistej kałuży sprawia, że staje się ona symbolem władzy
ziemi, która pochłania wszystko. Jest także blokadą komunikacyjną, wstrzymującą
podróż, zaś w warstwie metaforycznej przerywa ciągłość historii. Pamięć o sowiec-
kich represjach w potocznej świadomości społecznej jest, cytując Zywert, „czarną
dziurą” lub, używając określenia Artwińskiej, „luka, szczeliną”²³. Zbiorowa amne-
zja trwa, ponieważ łagry zostały rozebrane lub pozostałości po nich znajdują się
w niedostępnych, wyludnionych częściach Rosji. Zdaniem Lebediewa, dopóki
pamięć o łagrach nie zostanie przywrócona, nie mają sensu jakiegokolwiek materialne
formy upamiętniania tej nieludzkiej ziemi, w powietrzu której unosi się łagrowa
przeszłość²⁴.

Granica zapomnienia, jako powieść rodzinna, podejmuje także istotną pro-
blematykę dziedziczenia i dziedzictwa. W badaniach nad postpamięcią kluczową
rolę odgrywa międzypokoleniowy transfer traumy. Lebediew w interesujący spo-
sób przeniósł motyw dziedziczenia z warstwy dosłownej do metaforycznej. Drugi
Dziadek nie jest spokrewniony z bohaterem. Jest sąsiadem, chętnie goszczonym
przez rodziców narratora w czasie wypoczynku w podmiejskiej dacy. W małym
chłopcu postać ślepego staruszka budzi ciekawość, a jednocześnie lęk, powodowa-
ny mroczną tajemnicą, którą dziecko wyczuwa w mężczyźnie. Wzajemne zależno-

²⁰ С. Лебедев, *Предел забвения...*, op.cit., s. 1.

²¹ Lebediew stoi na stanowisku, że „żywi” mają prawo znać „martwych”, a ich obowiązkiem jest przywrócić o nich pamięć. Podobnego zdania jest Aleksander Etkind. Zob. А. Эткинд, *Кривое го-
ре. Память о непогребенных*, Москва, Новое Литературное Обозрение, 2018, ss. 265-275.

²² E. Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach lite-
rackich*, Kraków, Universitas, 2014, s. 313.

²³ Zob. А.М. Zywert, *Чёрная дыра...*, op.cit., s. 113; А. Artwińska, *Transfer międzypokole-
niowy...*, op.cit., s. 26.

²⁴ Друзья: Николай В. Кононов – Сергей Лебедев..., op.cit., s. 1.

ści między staruszką a narratorem zostają w powieści uwypuklone przez trzykrotne uratowanie życia chłopca. Przyjaciel rodziny odwozi matkę od zabiegu usunięcia ciąży, dzięki czemu przyczynia się do przyjścia na świat bohatera. Następnie ratuje chłopca przed śmiercią w wyniku ataku bezpańskiego psa, najpierw przepędzając zwierzę, a ostatecznie poprzez transfuzję krwi, będącej przyczyną śmierci starca: „Так мое существование совместилося с его существованием; я уже никогда не был до конца самим собой – во мне обращалась кровь Второго деда, спасшая меня”²⁵. Wymuszona relacja psychiczna z Drugim Dziadkiem zostaje przypięczona więzami krwi, pokrewieństwem biologicznym. Ten wyjątkowy akt połączenia przez krew sprawia, że obecność staruszka nie tylko nie opuszcza bohatera, ale i niebezpiecznie uzależnia. Jest to nietypowy charakter związku międzypokoleniowego, bowiem silna więź emocjonalna powstaje w wyniku uwarunkowań pozabiologicznych. „Obecność” staruszka w żyłach bohatera staje się piętnem, obciążającym dorastanie i wiek dojrzały. Historyczna trauma, rozpatrywana jako sekret Drugiego Dziadka, motywuje narratora do podjęcia próby uwolnienia się od niechcianego dziedzictwa, co Piotr Oleksy ujmuje w słowa: „Bohater nie z własnej woli staje się dziedzicem komunistycznego bestialstwa i chcąc zmierzyć się z narzuconą mu schedą wyrusza w podróż, podczas której próbuje zrozumieć działania, motywacje i uczucia, jakie rządziły przeszłością kraju”²⁶. Ratująca życie krew sąsiada przyjmuje metaforyczną postać dziedzictwa kulturowego, które w powieści Lebidiewa staje się polemiką z „pierwszą pamięcią”, gdyż obejmuje wątki bolesnej przeszłości kraju odgórnie skazane na zapomnienie. Potwierdzeniem przyzwolenia na zbiorową amnezję jest miejscowe archiwum, zlokalizowane obok dawnego łagru. Bohater celowo omija budynek, wiedząc, że zgromadzone w nim materiały nie wniosą nic nowego do wiedzy o przeszłości. Geolog wybiera inną formę dociekania do prawdy: rozmowy z żyjącymi świadkami łagrowej przeszłości kraju: emerytowanymi górnikami, stróżem zarządu kompleksu wydobywania rud, byłą tkaczką. Zgodnie z teorią Jana Assmanna bohater, gromadząc relacje uczestników minionych wydarzeń, podąża śladami pamięci komunikacyjnej, nie zaś kulturowej, podporządkowanej przekazowi oficjalnemu²⁷. Między tymi dwoma rodzajami pamięci zbiorowej tworzy się „dryfująca luka” („floating gap”), którą protagonista ma szansę częściowo wypełnić poprzez autobiograficzne świadectwo literackie. W wymiarze indywidualnym podróż na Syberię oznacza uwol-

²⁵ С. Лебедев, *Предел забвения...*, op.cit., s. 1.

²⁶ P. Oleksy, *Miejsce po archipelagu. O książce Siergieja Lebidiewa „Granica zapomnienia”*, „Nowa Europa Wschodnia” 2019, nr 2, s. 170.

²⁷ J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. A. Kryczyńska-Pham, Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008, ss. 64-66.

nienie się od ciężaru tajemnicy odziedziczonej w spadku po Drugi Dziadku. Suzanne Frank zauważa, że wyprawa śladami biografii dawcy krwi przyjmuje znamiona pielgrzymki do miejsc pamięci, motywowanej nie tyle ciekawością, co chęcią pogodzenia się z przeszłością i przyjęcia odpowiedzialności za popełnione zbrodnie²⁸.

Granica zapomnienia nie została entuzjastycznie przyjęta w Rosji. Zdaniem Nikołaja Kononowa, z powieścią stało się to samo, co z innymi książkami poruszającymi niewygodne tematy historyczne: „они как бы в воду канули, в пустоту, в бесшумовую камеру”²⁹. W jednym z wywiadów Lebediew przyznaje, że słaby odbiór utworu w Rosji jest podyktowany jego problematyką, stojącą w sprzeczności z dominującą narracją³⁰. Alternatywna wersja przeszłości, mieszcząca się w granicach „drugiej pamięci”, nie jest akceptowana przez kreatorów oficjalnej wersji historii. Powieść stawia ważne pytanie o zbiorową pamięć, z którego wyłania się nie mniej istotna przestrzeń do refleksji o zapomnieniu, charakteryzującym rosyjskie społeczeństwo: „В романе память и забвение противостоят друг другу как зрячесть и слепота. Когда герой Сергея Лебедева говорит «я это вижу», это означает «я это помню»”³¹. Biorąc pod uwagę fakt, że świadome zapomnienie to unik, wycofanie się, oznaczające uruchomienie funkcji obronnych, nasuwa się pytanie: przed czym Rosjanie się bronią? Powszechny brak przyzwolenia na trudne dziedzictwo jest próbą odciążenia się od poczucia winy, które zakłada przyjęcie odpowiedzialności. Jedynym sposobem na uwolnienie się od ciężaru „niechcianego spadku” jest rekonstrukcja przeszłości, której w wymiarze indywidualnym dokonuje bohater powieści *Granica zapomnienia*. Rekonstrukcji przeszłości w wymiarze zbiorowym odmawia się rosyjskiemu społeczeństwu, co Siergiej Miedwediew określa „milczeniem owiec” w obliczu katów. Może wynikać to z faktu, że: „całe rosyjskie społeczeństwo i rosyjska historia pokryte są lepką warstewką terroru i można odnieść wrażenie, że każdy był jednocześnie współwinnym i ofiarą”³². Brak refleksji nad problemem sprawstwa we współczesnej Rosji uniemożliwia kompleksową identyfikację z przeszłością, implikującą nie tylko szacunek dla ofiar, ale również pamięć o sprawcach. Powieść Lebediewa podejmuje kwestię rodzinnej historii przez pryzmat przodków–katów, a tym samym przełamuje tabu związane z mówieniem o winnych zbrodni. Warunkiem wypełnienia „czarnej dziury” jest przezwyciężenie podziałów, uniemożliwiających powstanie takiej pamięci, która uwzględ-

²⁸ С. Франк, *Нежеланное наследство и архив. Конференция: О пользе и вреде культурного наследия для жизни* (Санкт-Петербург 2018), [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=LpoAxtH34fo> [dostęp: 14.05.2022].

²⁹ Друзья: Николай В. Кононов – Сергей Лебедев..., op.cit., s. 1.

³⁰ *Суды присяды – в повієкшеніу: Сіргієй Лебедієв...*, op.cit., s. 1.

³¹ О. Лебѣдушкина, *Покаяние и прощение...*, op.cit., s. 1.

³² S. Miedwediew, *Powrót rosyjskiego Lewiatana*, tłum. H. Pustuła-Lewicka, Wołowiec, Wydawnictwo Czarne, 2020, s. 305.

niałaby zarówno perspektywę sprawców, jak i perspektywę ofiar. Dodać należy, że rozstrzygnięcie o winie czy karze w odniesieniu do przeszłości nie jest autorskim zamysłem Lebediewa. Jednak, podobnie jak inne formy przywracania „drugiej pamięci”, utwór *Granica zapomnienia* stanowi próbę wywarcia wpływu na przebieg dyskursu publicznego. Jest także świadectwem tego, że podjęcie trudu odkrycia rodzinnej historii i pogodzenie się z bolesną prawdą – to jedyna szansa na uwolnienie się od posttraumy, o czym stanowią końcowe rozważania bohatera: „[...] и я ощутил, что безумие отступает, жар его уходит, и крови Второго деда [...] больше нет во мне”³³.

Literatura

- Adamiec J., *(Nie)pamięć historyczna. Relacja ze spotkania autorskiego w Poznaniu z Siergiejem Lebediewem*, [w:] <https://kultura.poznan.pl/mim/kultura/news.html?co=print&id=129810&instance=1200&lang=&parent=&category=9> [dostęp: 13.05.2022].
- Artwińska A., *Transfer międzypokoleniowy, epigenetyka i „więzy krwi”: O Małej Zagładzie Anny Janko i Granicy zapomnienia Siergieja Lebediewa*, „Teksty Drugie” 2016, nr 1, ss. 13-29.
- Assmann J., *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. A. Kryczyńska-Pham, Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008, 362 ss.
- Domańska M., Rogoża J., *Naprzód, w przeszłość. Rosyjska polityka historyczna w służbie „wiecznego” autorytaryzmu*, Warszawa, OSW im. M. Karpią, 2021, 111 ss.
- Figes O., *Books of the Dead*, „The New York Review of Books” 2019, [w:] https://www.nybooks.com/articles/2019/07/18/sergei-lebedev-books-dead/?lp_txn_id=1352451 [dostęp: 13.05.2022].
- Erl I., *Literatura jako medium pamięci zbiorowej*, tłum. M. Saryusz-Wolska, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Kraków, Universitas, 2009, ss. 211-247.
- Hirsch M., *Generation of Postmemory. Writing and Visual Culture After the Holocaust*, Columbia, Columbia University Press, 2012, 320 ss.
- Miedwiediew S., *Powrót rosyjskiego Lewiatana*, tłum. H. Pustuła-Lewicka, Wołowiec, Wydawnictwo Czarne, 2020, 320 ss.
- Oleksy P., *Miejsce po archipelagu. O książce Siergieja Lebediewa „Granica zapomnienia”*, „Nowa Europa Wschodnia” 2019, nr 2, ss. 169-171.

³³ С. Лебедев, *Предел забвения...*, op.cit., s. 1.

- Potasińska P., „*Jak pisarze pamiętają?*” – *teorie badań nad pamięcią a praktyka literacka*, [w:] *Świadectwa pamięci. W kręgu źródeł i dyskursów (od XIX wieku do dzisiaj)*, red. E. Dąbrowicz, B. Larenta, M. Domura, Białystok, Alter Studio, 2017, ss. 25-49.
- Rybicka E., *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Kraków, Universitas, 2014, 484 ss.
- Sądy przesady – w powiekszeniu: Siergiej Lebiediew*, [w:] <https://vod.tvp.pl/video/sady-przesady-w-powiekszeniu,siergiej-lebiediew,50452508> [dostęp: 12.05.2022].
- Zywert A.M., *Czarna dziura. Siergiej Lebiediew „Granica zapomnienia”*, „Przeгляд Русыцystyczny” 2020, nr 3(171), ss. 105-116.
- Бордюгов Г., „*Войны памяти*” на постсоветском пространстве, Москва, АИРО-XXI, 2011, 256 ss.
- Друзья: Николай В. Кононов – Сергей Лебедев, *Два писателя идут в глубь истории своих семей – чтобы восстановить из обломков нашу общину. Второй разговор о проекте colta.ru „ДРУЗЬЯ”*, [w:] <https://www.colta.ru/articles/society/13431> [dostęp: 10.05.2022].
- Лебедев С., *Предел забвения*, [w:] http://loveread.ec/read_book.php?id=53290&p=1 [dostęp: 12.05.2022].
- Лебёдушкина О., *Покаяние и прощение. Литература как работа памяти и забвения. Заметки по разным поводам*, „Дружба Народов” 2011, nr 5, [w:] <https://magazines.gorky.media/druzhba/2011/5/pokayanie-i-proshhenie.html> [dostęp: 12.05.2022].
- Франк С., *Нежеланное наследие и архив. Конференция: О пользе и вреде культурного наследия для жизни* (Санкт-Петербург 2018), [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=LpoAxtH34fo> [dostęp: 14.05.2022].
- Эткинд А., *Кривое горе. Память о непогребенных*, Москва, Новое Литературное Обозрение, 2018, 324 ss.

References

- Adamiec J., *(Nie)pamięć historyczna. Relacja ze spotkania autorskiego w Poznaniu z Siergiejem Lebiediewem* [(Un)historical Memory. An Account of the Author’s Meeting in Poznań with Sergei Lebedev]. Available at: <https://kultura.poznan.pl/mim/kultura/news.html?co=print&id=129810&instance=1200&lang=&parent=&category=9> [accessed: 13.05.2022].
- Artwińska A., *Transfer międzypokoleniowy, epigenetyka i “wieży krwi”: O Małej Zagładzie Anny Janko i Granicy zapomnienia Siergieja Lebiediewa* [Intergenerational Transfer, Epigenetics and “Blood Ties”: Anna Janko’s “A Minor

- Extermination” and Sergey Lebedev’s “Oblivion”], “Teksty Drugie” 2016, no. 1, pp. 13-29.
- Assmann J., *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych* [Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance and Political Imagination], trans. A. Kryczyńska-Pham, Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008, 362 pp.
- Bordiugov G., “*Voiny pamiaty*” na postsovetskom prostranstve [“Wars of Memory” in the Post-Soviet Space], Moscow, AIRO-XXI, 2011, 256 pp.
- Domańska M., Rogoża J., *Naprzód, w przeszłość. Rosyjska polityka historyczna w służbie “wiecznego” autorytaryzmu* [Forward, into the Past! Russia’s Politics of Memory in the Service of ‘Eternal’ Authoritarianism], Warszawa, OSW im. M. Karpią, 2021, 111 pp.
- Druz’ia: Nikolai V. Kononov – Sergei Lebedev, *Dva pisatel’ia idut v glub’ istorii svoikh semei – chtoby vosstanovit’ iz oblomkov nashu obshchuiu. Vtoroi razgovor o proekte colta.ru “DRUZ’IA”* [Friends: Nikolai V. Kononov – Sergei Lebedev, Two Writers go Deep into the History of their Families – to Rebuild from the Wreckage our Community. The Second Conversation about the colta.ru Project “FRIENDS”]. Available at: <https://www.colta.ru/articles/society/13431> [accessed: 10.05.2022].
- Erlil A., *Literatura jako medium pamięci zbiorowej* [Literature as a Medium of Collective Memory], trans. M. Saryusz-Wolska, [in:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka* [Collective and Cultural Memory. A Contemporary German Perspective], M. Saryusz-Wolska (Ed.), Kraków, Universitas, 2009, pp. 211-247.
- Etkind A., *Krivoie gore. Pamiat’ o nepogrebenennykh* [Crooked Grief. Memory of Unburied], Moscow, Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2018, 324 pp.
- Figs O., *Books of the Dead*, “The New York Review of Books” 2019. Available at: https://www.nybooks.com/articles/2019/07/18/sergei-lebedev-books-dead/?lp_txn_id=1352451 [accessed: 13.05.2022].
- Frank C., *Nezhelannoe nasledstvie i arkhiv. Konferentsiia: O pol’ze i vrede kul’turnogo naslediiia dlia zhizni (Sankt-Peterburg 2018)* [Unwanted Legacy and the Archive. Conference: On the Benefits and Harms of Cultural Heritage for Life (Sankt-Peterburg 2018)]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=LpoAxtH34fo> [accessed: 14.05.2022].
- Hirsch M., *Generation of Postmemory. Writing and Visual Culture After the Holocaust*, Columbia, Columbia University Press, 2012, 320 pp.
- Lebedev S., *Predel zabveniiia* [Oblivion]. Available at: http://loveread.ec/read_book.php?id=53290&p=1 [accessed: 12.05.2022].

- Lebedushkina O., *Pokaianie i proshchenie. Literatura kak rabota pamjati i zabveniiia. Zametki po raznym povodam* [Repentance and Forgiveness. Literature as the Work of Memory and Oblivion. Notes on Various Occasions], “Druzhba Narodov” [Friendship of Nations] 2011, no. 5. Available at: <https://magazines.gorky.media/druzhba/2011/5/pokayanie-i-proshhenie.html> [accessed: 12.05.2022].
- Miedwiediew S., *Powrót rosyjskiego Lewiatana* [Park of Crimean Period], trans. H. Pustuła-Lewicka, Wołowiec, Wydawnictwo Czarne, 2020, 320 pp.
- Oleksy P., *Miejsce po archipelagu. O książce Siergieja Lebiediewa “Granica zapomnienia”* [The Place After the Archipelago. About Sergei Lebedev’s Book “Oblivion”], “Nowa Europa Wschodnia” [New Eastern Europe] 2019, no. 2, pp. 169-171.
- Potasińska P., „*Jak pisarze pamiętają?*” – *teorie badań nad pamięcią a praktyka literacka* [“How Writers Remember” – Theories of Memory and Literary Practice], [in: *Świadectwa pamięci. W kręgu źródeł i dyskursów (od XIX wieku do dzisiaj)*] [Testimonies of Memory. In the Circle of Sources and Discourses (from the XIX Century to Today)], E. Dąbrowicz, B. Larenta, M. Domurad (Eds), Białystok, Alter Studio, 2017, pp. 25-49.
- Rybicka E., *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich* [Geopoetics. Space and Place in Contemporary Theories and Literary Practices], Kraków, Universitas, 2014, 484 pp.
- Sądy przesady – w powiększeniu: Siergiej Lebiediew* [Courts of Superstition – Zoomed in: Sergei Lebedev]. Available at: <https://vod.tvp.pl/video/sady-przesady-w-powiekszeniu,siergiej-lebiediew,50452508> [accessed: 12.05.2022].
- Zywert A.M., *Czarna dziura. Siergiej Lebiediew “Granica zapomnienia”* [The Black Hole. Sergei Lebedev “Oblivion“], “Przegląd Ruscystyczny” [“Russian Studies Review”] 2020, no. 3(171), pp. 105-116.

